

Nikolaj Vasiljevič Gogol

HRÁČI

Příběh dávno uplynulých dní

Lidi tomu říkají podvod a ještě všelijak, ale vždyť je to bystrost, pronikavost a všestranně rozvinutý talent.

Překlad: Leoš Suchařípa
Režie: Ivan Krejčí
Scéna: Milan David
Kostýmy: Marta Roszkopfová
Hudba: Nikos Engonidis
Dramaturgie: Tomáš Vůjtek
Inspice: Vojtěch Orenič
Text sleduje: Kamila Holaňová

Osoby a obsazení:

Icharev Albert Čuba
Utěšitel Marek Cisovský
Švochněv Josef Kaluža
Krugel René Šmotek
Glov starší Pavel Cisovský j.h.
Glov mladší Vlastimil Burda
Zamuchryškin Vladislav Georgiev
Alexej Michal Čapka
Gavrilka Jan Lefner j.h.

Premiéra v sobotu 2. února 2013 v 18.30 hodin

Gogol a divadlo

Nikolaj Vasiljevič Gogol (1809 – 1852) se narodil na Ukrajině v městečku Velké Soročince v Poltavské gubernii. Dětství prožil na nevelké rodové usedlosti Vasiljevce, typickém sídle tehdejší drobné vesnické šlechty. Jeho otec, V. A. Janovskij – Gogol (1777 – 1825), byl jedním z prvních ukrajinských spisovatelů, který psal ukrajinsky verše i komedie z vesnického prostředí (příjmení Gogol, vlastně správně ukrajinsky Hohol, odkazovalo na kozácký původ rodiny). Právě v těchto komediích poprvé projevuje malý Nikolaj svůj herecký talent, když v otcově režii ztvárňuje dívčí role.

V letech 1821 – 1828 studoval N. V. Gogol na prestižním lyceu v Něžině (i zde se jako herec účastnil školních představení, tentokrát v rolích komických) a na konci roku 1828 se přestěhoval do Petrohradu, kde však pro sebe marně hledal uplatnění. Jeho plány na veřejně prospěšnou právnickou činnost vzaly brzy za své a zklamaný Gogol řešil situaci útekem do severního Německa (ve skutečnosti uvažoval o cestě do Ameriky). V roce 1829 se do Petrohradu vrací a pracuje jako nižší úředník, ačkoli má ke kancelářské práci hluboký odpor (později tyto zkušenosti zpracuje ve svých Petrohradských povídkách). Neúspěšně se uchází o místo v divadle, ale jeho literární úspěchy (první povídky mu otiskne časopis Literaturnaja gazeta) a podpora vlivných přátel, ke kterým patří především A. S. Puškin, mu umožní, aby se věnoval vědecké činnosti a od roku 1834 dokonce působil jako docent všeobecných dějin na petrohradské univerzitě. V roce 1835 už je natolik zavedeným autorem, že si může dovolit opustit zaměstnání a žít se „pouze“ psaním.

I když do literatury vstoupil jako prozaik, na divadlo v žádném případě Gogol nezanevřel. Po vzoru svého otce inklinuje jako autor spíše ke komedii, v níž však chce

zachytit velkoměstské prostředí se všemi jeho sociálními vrstvami a společenskými typy. V roce 1833 vzniká ambiciózní projekt takto široce pojaté komedie Řád svatého Vladimíra třetího stupně (Vladimir tretěj stěpeni), jehož realizace ale ustrnula na prvních dvou dějstvích. Z nich pak Gogol přejímal jednotlivé výstupy do drobných dramatických scének, které pak přepracoval a souhrnně otiskl v roce 1842 pod titulem Dramatické zlomky a jednotlivé aktovky (Dramatičeskije otryvki i otdělnyje sceny). A právě v tomto souboru byli poprvé otištěni i Hráči (Igroki). Na této komedii začal pracovat již na počátku třicátých let, ale definitivní verze je až z roku 1842. Setkání falešných karetních hráčů té nejvyšší třídy končí díky rafinované intrice naprostou katastrofou pro jednoho z nich. Svým způsobem je to anekdota, která je psychologicky věrně rozehrána, a zároveň je to nesmrtelné podobenství o zloději, který byl okraden jiným zlodějem.

Gogol a Puškin

K setkání těchto dvou velikánů ruské literatury došlo na počátku třicátých let. Jejich přátelství sice netrvalo nijak dlouho, neboť v roce 1837 Puškin tragicky umírá, ale přesto mělo zásadní vliv na Gogolovu tvorbu. Od Puškina totiž získal námět ke své nejslavnější komedii Revizor, jejíž první verzi dopsal koncem roku 1835 (konečná verze obsahující Hejtmanovu klíčovou repliku určenou publiku: „Čemu se smějete? Sami sobě se smějete!“, je až z roku 1842). Následujícího roku byla hra uvedena nejprve v Petrohradě, pak i v Moskvě, a i když se publikum včetně samotného cara skvěle bavilo („Tak jsem se ještě nikdy nezasmál jako dnes“, měl říci Mikuláš I., když si povolal Gogola do své lóže), přesto následovala vlna zdrcující kritiky, která Gogola přiměla k emigraci. S výjimkou několika krátkých návratů do vlasti se v cizině zdržoval víc než deset let a nejvíce si oblíbil Řím, kde našel potřebný klid pro svou tvorbu.

Když Puškin sbíral materiály o Pugačovově povstání (využil je při psaní Kapitánské dcerky), byl skutečně v jakémsi městečku pokládán místními úředníky za revizora. A jiné Puškinovo vyprávění inspirovalo Gogola k napsání jeho nejvýznamnějšího prozaického díla, nedokončeného a pro něj osudného románu Mrtvé duše (Mjortvyje duši). Jeho první díl, v němž satiricky zachytil poměry panující mezi statkáři na ruském venkově, byl přijat s nadšením a celý náklad byl ihned rozebrán. Gogol na něm pracoval dlouhých pět let (od podzimu 1835 do roku 1841). V roce 1840 z něj poprvé předčítal a po vleklých sporech s cenzurou se knihu podařilo vydat na jaře 1842. Část kritiky však postřehla, že Gogol tentokrát nezesměšňuje jen vychytralé podvodníčky, ale rovnou celou vládnoucí společenskou vrstvu a označila ho za „nepřítele Ruska, který by měl být v okovech eskortován na Sibiř.“ To ovšem bylo jen zbožné přání, neboť Gogol už byl opět v cizině. Avšak pokud jej nedostihla eskorta, dostihla jej právě ona výše zmíněná zbožnost.

V letech 1843 až 1850 pracoval na druhém dílu Mrtvých duší, který měl být oslavou obrodných sil, které vzkřísí Rusko k životu. V té době již Gogol prochází hlubokou vnitřní krizí a zříká se své předchozí tvorby jako urážlivě satirické a umělecky falešné. Dokonce se vydává na pouť do Jeruzaléma, kde marně hledá rozřešení, a do Ruska se nakonec vrací jako náboženský mystik. Krátce před smrtí pak v jednom ze svých blouznivých záchvatů spálil celý rukopis druhého dílu románu (a téměř všechny hotové i nehotové rukopisy svých děl), neboť dospěl k poznání, že celá jeho tvorba byla rouháním Bohu.

„Všichni jsme vyšli z Gogolova Pláště,“ měl podle tradice prohlásit Dostojevskij a stvrdit tak iniciační charakter Gogolova díla. Zakladatelem novodobé ruské literatury byl bezesporu Puškin, ale teprve Gogol jí určil ten správný směr. Samotný Puškin si velmi vážil u svého o deset let mladšího kolegy jeho výjimečné schopnosti „vylíčit malost života, popsat s takovou silou obyčejnost obyčejného člověka, aby všechna ta malost, která uniká z pohledu, uhodila do očí.“ Tohle je zásadní devíza ruské klasické literatury, to je to, co obdivujeme u Gogola stejně jako později u Čechova. Puškin a Gogol jsou dodnes svými následníky vnímáni jako skuteční geniové, jak o tom svědčí i kratičká povídka (rovněž

geniálního) Daniila Charmse (1905 – 1942), která s láskyplným humorem vzdává oběma velikánům hold.

O Puškinovi

Tomu, kdo o Puškinovi nic neví, je těžké něco říci. Puškin je velký básník. Napoleon je menší než Puškin. A Bismarck je ve srovnání s Puškinem úplná nula. A Alexandr I., II. a III. jsou ve srovnání s Puškinem bubliny, jen ve srovnání s Gogolem je Puškin sám bublina.

A proto místo toho, abych psal o Puškinovi, napíši vám raději něco o Gogolovi.

Ačkoli, Gogol je takový velikán, že o něm dokonce nejde ani nic napsat, proto budu přeci jenom psát o Puškinovi.

Ale po Gogolovi psát o Puškinovi je jaksi urážlivé. A o Gogolovi psát nejde. Proto raději již o nikom nic nenapíši.

(Ten, který vyšel z domu... Antologie literární a filozofické tvorby činarů, Praha, 2003)

Gogol a my

Není bez zajímavosti, že některá Gogolova díla vznikala i na našem území. Zcela zásadní je v tomto směru jeho červencový pobyt v Mariánských Lázních v roce 1839. Zde napsal jednu ze svých nejznámějších povídek Plášť a našel zde také inspiraci pro některé postavy Mrtvých duší (zvláště ho fascinoval jeden petrohradský milionář). V lázních se rovněž setkal s Pavlem Josefem Šafaříkem (ten se však inspirací pro žádnou postavu nestal), za kterým pak v srpnu přijel do Prahy, kde se také setkal s Václavem Hankou. V té době Tylovy Květy poprvé představují Gogola českému čtenáři.

Pokud ale jde o vlastní lázeňskou léčbu, dával Gogol přednost Gräfenberku, tedy dnešnímu Jeseníku, kde se léčil v letech 1845 a 1846. Zprvu byl nadšen Priessnitzovou vodoléčebnou metodou, ale svůj druhý pobyt ukončil předčasně, protože mu zde byla zima. Ačkoli tedy nedošlo k zásadnímu zlepšení jeho zdravotního stavu (od poloviny třicátých let trpěl Gogol depresemi provázenými žaludečními a střevními obtížemi a lékaři nedovedli určit, zda jde primárně o poruchu psychickou, či somatickou), přesto dnes obě naše lázeňská střediska pobyt slavného spisovatele svým návštěvníkům hrdě připomínají (v Mariánských Lázních i v Jeseníku má Gogol pamětní desku).

Od čtyřicátých let 19. století Gogola do naší literatury uvádí Karel Havlíček Borovský, který přeložil několik povídek, především však román Mrtvé duše. Na českém jevišti se Gogol poprvé objevil o desetiletí později, když Josef Václav Frič zdramatizoval Tarase Bulbu. Dnes už máme všechna jeho důležitá díla přeložena i vícekrát a na českých jevištích jeho komedie už dávno zdomácněly. Naše inscenace je toho důkazem.